

SORULARLA SELÇUKLU TARİHİ

BÜYÜK SELÇUKLULAR

SELÇUKLULARI YENİDEN KEŞFETMEK

MEHMET ERSAN MUSTAFA ALİCAN

TİMAŞ TARİH

4. BASKI

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11
GİRİŞ	15

I. BÖLÜM SİYASAL TARİH

SELÇUKLULARIN KÖKENİ ve TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI.....	23
BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN OLUŞUMU	30
Devletleşme Süreci.....	30
Dandanakan Savaşı.....	37
Bağımsızlık	40
BÜYÜK SELÇUKLU SULTANLARI.....	43
Tuğrul Bey	43
Alparslan	54
Melikşah	68
Berkyaruk.....	82
Muhammed Tapar	90
Sancar	93
SELÇUKLU-ABBÂSÎ İLİŞKİLERİ	107
Abbâsîlerle İlk Temaslar	107
Tuğrul Bey Bağdat'ta.....	110
Sultanlar ve Halifeler.....	114
Hanedanlar Arası Evlilikler.....	121
SELÇUKLU BİZANS İLİŞKİLERİ	128
İlk Selçuklu-Bizans İlişkileri	128

Malazgirt Savaşı	134
Malazgirt Sonrası İlişkiler	141
BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN ÇÖKÜŞÜ VE SİYASAL MİRASI	145
ORTADOĞU'DA SELÇUKLU EGEMENLİĞİ	152

II. BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLULAR'DA SİYASAL YAPI

SİYASAL YAPININ TEMEL TAŞLARI	165
Sultan	166
Vezir	174
Bürokrasi	177
Askeri Teşkilat	183
Hukuki Yapı	187

III. BÖLÜM

SOSYO-EKONOMİ

SELÇUKLULARDA TOPLUM VE EKONOMİ	195
Toplumsal Yapı	195
Kültür ve Sanat	201
Ekonomi	206

IV. BÖLÜM

SELÇUKLULAR VE İSLÂM DİNİ

İSLAMİYET'LE TANIŞMA	213
Selçukluların Müslüman Oluşu	213
Selçukluların İslâm Dinini Kavrama Biçimi	218
İslâm Dininin Selçuklu Siyâsetine Etkisi	222
SONUÇ	227

SELÇUKLULARIN KÖKENİ VE TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI

Selçukluların mensup olduğu Oğuzlar hakkında bilgi vermişsiniz?

Gyula Nemeth'in çözümlemesine göre kabile anlamına gelen "ok" ile Türkçe bir çoğul eki olan "z"nin birleştirilmesiyle oluşturulan bir kelime olarak Oğuz, 'kabileler' demek olup, etnik bir anlamdan ziyade toplumsal bir anlama karşılık gelmektedir.

10. yüzyılda Hazar Denizi'nin doğusu ile Aral Gölü arasında kalan bölgede ve Aral Gölü'nün kuzeyinden Seyhun Nehri'nin orta yataklarına kadar uzanan sahada yaşayan yirmi dört boydan müteşekkil bir boylar federasyonu olan Oğuzlar, kaynaklarda hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmayan bir devlete de sahipti. Bu devlet, hükümdarlarının "yabgu" unvanını kullanmış olmalarından dolayı Oğuz Yabgu Devleti olarak bilinmektedir. Batıda Hazarlar ve Bulgarlara, doğuda Karluklara, kuzeyde Kimeklere ve güneyde de İslâm dünyasına komşu olan Oğuz Yabgu Devleti'nin kışlık merkezi Yengikent idi. Bağımsız olup olmadığı konusunda net bir fikir bulunmayan Oğuz Yabgu Devleti'nin Hazarlara bağlı olduğu hususunda bazı değerlendirmeler bulunmakla birlikte, 10. yüzyılda bağımsız hareket ettikleri bilinmektedir. Nitekim 10. yüzyılın sonlarında Oğuzların yaşadıkları coğrafyalardan geçen ve buralarda gördüklerini kayıt altına alan İbn Fadlan tarafından aktarılan bilgiler de bu görüşü doğrulamaktadır.

Selçuklular, Oğuz Yabgu Devleti'ni oluşturan ve birbirlerine gevşek bağlarla bağlı olan 24 boydan birine, Kınık boyuna mensup-turlar. Oğuz Yabgusu'nun sübaşısı olan Dukak'ın oğlu Selçuk'un

soyundan gelmekte oldukları için kendilerine Selçuklular denilmektedir.

Selçukluların atası Dukak'ın ve oğlu Selçuk Bey'in Oğuz Yabgu Devleti'ndeki konumları neydi?

Tarih boyunca kurulmuş Türk devletlerinden birine adını veren Selçuk Bey'in babasının ismi Dukak'dır. "Demir Yaylı" lakabını taşıyan Dukak'ın, Oğuz Yabgu Devleti'nde etkili bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Oğuz birliği içerisinde askerî bir liderlik pozisyonunu ifade eden "sübaşılık" görevini yürüten Dukak'ın, Yabgu ile ters düştüğünü bildiren kayıtlar vardır. Bu kayıtlara göre Yabgu'nun, Hazarlar veya Müslümanlar üzerine düzenlemek istediği sefere Dukak karşı çıkmış, tarafların çatışmasını araya giren Oğuz beyleri önlemiştir. Bu olay Dukak'ın itibarının artmasına ve şöhretinin daha fazla yayılmasına vesile olmuştur. Kendisinin ölümünden bir süre sonra oğlu Selçuk, yetenekleriyle kendini göstermiş ve Yabgu tarafından sübaşı tayin edilmiştir.

Hem Dukak'ın hem de oğlu Selçuk Bey'in, Oğuz Yabgu Devleti'nde sübaşı olduğu kabul edilir. Oğuz birliğinin federatif yapısı ve Oğuz topluluklarının temel özelliğinin konar-göçer oluşu, buna bağlı olarak ordunun, boy beylerinin emrindeki boydaşların bir araya gelmesiyle teşekkül ettirildiği göz önüne alındığında, sübaşılık kurumunun boy temelli bir yapılanma olduğu ve devletin merkezi bir kurumu olmaktan ziyade boylara hükmedebilmek için Yabgu tarafından beylere verilen bir paye olduğu, dolayısıyla da devlet örgütlenmesinde bir değil, birçok sübaşının bulunduğu sonucuna varılabilir. Çünkü bize göre, Dukak'tan sonra itibar ve deneyim bakımından çok daha liyakatli beyler var iken Huseyni'nin kaydına göre henüz akıl baliğ olup, babasının yerine geçmiş olan Selçuk'un, bütün Oğuz ordularının komutanı anlamında bir "sübaşılık" makamına getirilmiş olması sorgulanması gereken bir yargıdır.

Buna göre, Dukak'ın ve Selçuk Bey'in, yirmi dört boydan oluşan Oğuz birliğine mensup bir boyun (Kınık) liderlerinden olduğu ve

bu liderliğin kana dayalı veraset sistemi ile aktarıldığı, Yabgu ile olan ilişkilerinin de tıpkı diğer boy beyleri (sübaşılar) gibi mutlak olmayan bir tabiiyet ilişkisi olduğu söylenebilir.

Selçuk Bey neden Cend'e göç etti?

Selçuk Bey'in Cend'e göç nedeni ile ilgili kayıtlar, yaygın olarak bilinen bir menkıbe etrafında şekillenmiştir: Şöyle ki, babasının ölümünden sonra sübaşı olan ve gerek bireysel özellikleri gerek organizasyon yeteneği ile kısa sürede etkin bir bey haline gelen Selçuk Bey, Oğuz Yabgusu ile beyler arasındaki iktidar ilişkisini sembolize eden protokol kurallarına aykırı biçimde, Yabgu'nun huzurunda yapılan bir görüşmede onun eşini ve çocuklarını dikkate almadan doğrudan Yabgu'nun yanına oturmuş, bunun üzerine de idari yapıda oldukça etkili olduğu anlaşılan "Hatun"un girişimleri sonucu Yabgu tarafından bir tehdit olarak görülmeğe başlanmıştır.

Bu durumda hayatını tehlikede gören Selçuk Bey, maiyeti ve ağırlıklarıyla birlikte Oğuz birliğinden ayrılarak İslâm ülkelerine sınır olan Cend yöresine göç etme kararı almıştır (muhtemelen 961). Dramatik bir kopuş hikâyesi gibi görünen bu ilk Selçuklu göçünün ardından Selçuk Bey'in oğlu Arslan'ın daha sonra "yabgu" unvanını kullandığı göz önüne alınırsa, Oğuz Yabgusu'nun makamını tehlikede görmekte pek de haksız olmadığını teslim etmek gerekir. Dolayısıyla, Selçukluların Cend'e göç etme nedenlerinin, bir tür boylar federasyonu olan Oğuz birliğini temsil eden iktidar mekanizmasındaki merkezleşme eğiliminden ve bu eğilimin de zaten gevşek bağlarla birbirine bağlı olan boylar arasındaki dayanışma ilişkisini tahrip etmesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Selçuk Bey'in Yabgu ile anlaşmazlığa düşmesi ve bu anlaşmazlığın sonucunda kendi maiyetinde bulunanları yanına alarak bütün ağırlıklarıyla birlikte Seyhun Nehri'nin Aral Gölü'ne döküldüğü noktaya oldukça yakın bir yerde bulunan Cend yöresine göç etmesi, daha sonra "Selçuklular" şeklinde isimlendirilecek olan bağımsız bir sosyal-siyasal birimin ortaya çıkışının ilk adımı olmuştur.

Selçuk Bey'in göç için Cend yöresini tercih etmesini nasıl değerlendirmek gerekir?

Cend yöresi, Oğuz Yabgusu'nun kontrolü açısından bakıldığında Selçuk Bey ve maiyetindekiler için oldukça güvenli bir bölgeydi. Çünkü Cend yöresi, Yabgu'nun etkisinin zayıf ve hâkimiyetin sadece yılda bir defa vergi almaktan ibaret olduğu, İslâm ülkelerinin sınırında bulunan, bu konumu nedeniyle de İslâmiyet'in hızla yayılma eğilimi gösterdiği bir şehirdi.

Selçuk Bey ve maiyetindekiler, İslâmiyet'in Mâverâünnehr, Harezm ve Türklerin yaşadığı diğer bölgelerde hızla yayıldığı bir dönemde Cend yöresine gelmiştir. Kaynaklardaki veriler, Selçukluların Cend'e göç etmeden önce İslâm dini konusunda fikir sahibi oldukları ve Müslümanları kısmen de olsa tanıdıklarına işaret ediyor. Öte yandan Selçuklu ailesinin konar-göçer bir toplumsal yapıya mensup olduğu ve Cend'in de İslâm coğrafyasının *ûcu* olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bölgenin göç için çok isabetli bir tercih olduğu söylenebilir.

Selçuk Bey ve maiyetinin, siyasal yapısı bütünüyle teşekkül etmemiş bir *ûc* bölgesinde kendilerine yaşama alanı açabilmeleri ve sahip oldukları askerî güçle bu yaşama alanı içerisinde bir tür iktidar organizasyonu kurabilmeleri mümkün ve nispeten de kolaydı. Nitekim onlar da bunu yaptılar: Önce İslâm dinini kabul ederek Cend'de yaşayan Müslümanlarla aralarında bulunan temel farkı ortadan kaldırdılar. Daha sonra da *ûc* yaşamının en saygın uğraşı olan *cihâda* giriştiler.

Selçuk Bey ve maiyeti nasıl Müslüman oldu?

Türklerin dinî inancı ile İslâmiyet arasında tek tanrıya tapma, ahiret inancı vs. gibi önemli benzerlikler vardır. Bu benzerliklerin yanında Selçuk Bey, Cend'e geldiğinde İslâm dininin üstünlüğünü yakından görmüş, ayrıca yoldaşlarına danışarak Müslüman olmaları halinde önlerine çıkacak imkanları konuşmuşlardır. Bu görüşmeler sonucunda İslâmiyet ile Türklerin Tanrı inancının yakınlığı, Müslüman tacir ve mutasavvıfların bu yeni dini tanıtıcı

faaliyetleri ile Oğuz Yabgusu ile girişilen mücadelenin de etkisiyle Müslüman olmaya karar verilmiştir. Bu karar verildikten sonra Buhara'nın kuzeyindeki Zandana'ya (Zandak) elçi gönderip şehrin valisinden kendilerine İslâmiyet'i öğretecek din adamı istemişlerdir.

Cend'e göç edildikten sonra Oğuz Yabgusu ile ilişkiler hangi çerçevede yürütüldü?

Selçuk Bey'in, Cend'e göç ettikten ve Müslüman olduktan sonra da Oğuz Yabgusu'na karşı tavrında bir değişiklik olmamış, hatta daha da ileri giderek onunla mücadeleye başlamıştır. Anlaşıldığı kadarıyla, bu sırada Oğuz Yabgu Devleti'ne mensûbiyet diyebileceğimiz aidiyet duygusu, siyasal anlamda önemini yitirmiştir.

Vergi toplamak için bölgeye gelen Yabgu'nun memurlarını "Müslümanların kâfirlere vergi vermesinin" mümkün olmayacağını söyleyerek eli boş çeviren ve "kâfirler" ile cihâd etmeyi belirgin biçimde siyasal etkinliğinin amacına dönüştüren Selçuk Bey, Yabgu ile mücadelesini sürdürdü. Yabgu'nun gönderdiği kuvvetlere karşı koydu, kendisi de kâfir soydaşlarına karşı akınlar düzenledi. Çarpışmalar sonucunda elde ettiği başarılarla bölgede tutunma imkanı buldu. Müslüman olarak mücadeleye girişmesinden kısa bir süre sonra *alperen* bir gazi haline gelen Selçuk Bey, 'Meliku'l-Gazi' unvanını almış ve siyasal pozisyonunu Yabgu'nun sahip olduğu egemenlik zemininden farklı bir noktada türetmeye başlamıştır. Özetle söylemek gerekirse, Selçukluların Cend'e göç ettikten sonra Oğuz Yabgusu ile olan ilişkilerini "farklı mensûbiyetlere sahip olma" durumu belirlemiştir ve iki unsur arasında "siyasal düşmanlık" şeklinde tanımlanabilecek bir ilişki biçimi geliştirmiştir.

Selçukluların Cend'deki siyasi durumu neydi?

Selçuk Bey ve maiyetinin, Cend yöresine gelip İslâmiyet'i kabul ettikten sonra, başta Oğuz Yabgusu ve diğer kafir soydaşları ile giriştikleri mücadelede elde ettikleri başarı, onlara bu yörede tutunma ve yer edinme imkanı sağlamıştır. 961'den Selçuk Bey'in oğlu Arslan Bey'in Sâ mânîlere yardıma gönderildiği 985 yılına

kadar yaklaşık 25 yıl boyunca bir bölgede siyasi bir güç olmadan, yani “beylik” diyebileceğimiz teşkilatlı bir yapılanma oluşturmadan ayakta kalmak ve 25 yıl sonunda da yardımı aranır askerî bir güç olmak kolay değildir. Selçuklular, Cend bölgesinde oldukça güçlü bir gâziler cemaati olarak çeyrek asır boyunca faaliyet göstermiştir. Bununla birlikte, Selçuk Bey ve bağlılarının bölgede yeni Müslüman olmuş bir Türk beyliği olarak yükselişe geçtiği sırada, kendisinden çok daha güçlü bir başka Müslüman Türk unsurun, Karahanlıların ilerleyişi, onların yükselişini engellemiş, hareket alanlarını daraltmış, hatta hayatta kalma şanslarını zora sokmuştur.

Selçukluların tarih sahnesine çıktığı dönemde bölgenin siyasi haritası nasıldı?

Selçuklular, Cend’e göçüp askerî başarıları ile kendilerinden söz ettirmeye başladıklarında bölgede Oğuz Yabgu Devleti’nden başka Sâ mânîler, Gazneliler ve Karahanlılar bulunuyordu. Bu devletlerden birincisi olan Kıpçakların baskısı, bağlı boyların yavaş yavaş Müslüman olmaları ve göç etmesi ile 11. yüzyılın başlarında tarih sahnesinden çekildi. 10. yüzyılın başlarında bölgenin en önemli siyasi gücü olan Sâ mânîler, aynı yüzyılın sonlarında güçlerini kaybederek yardıma muhtaç hale geldiler. Sâ mânî Devleti’nin içinden çıkan Gazneliler, özellikle içinden çıktıkları Sâ mânîler aleyhine büyüme ve hâkimiyet alanını genişletme gayreti içindeydiler. Karahanlılar ise batı yönünde hızlı bir ilerleyiş başlatmış, Seyhun boylarında Oğuzların yaşadığı şehirleri ele geçirmiş, 10. yüzyılın son çeyreğine girilirken Sâ mânîlerin yönetimindeki Mâverâünnehr bölgesinin önemli bir bölümünü kontrol altına almışlardı. Öte yandan Bağdat’ta Abbâsî Halifeliği, Şii Buveyhîlerin güdümüne girmiş durumdaydı ve Mısır merkezli Fâtımîlerin Ortadoğu bölgesindeki etkinliği de gün geçtikçe artmaktaydı.

Selçuk Bey’in sosyo-kültürel mirası ne olmuştur?

Selçuk Bey’in arkasında bırakmış olduğu sosyo-kültürel mirasın, temelde yerleşik değerleri benimsemeye dönük bir miras olduğunu söyleyebiliriz. Cend’e yapılan göç, burada görülen yerleşme eği-

limleri ve en nihayetinde Selçuk Bey'in bu şehirde ölmesi bir tür yerleşme, yerleşik olma ve "medenileşme" (şehirli olma anlamında) arzusunun bir yansımasıdır. Nitekim daha sonra Selçukluların sürekli bir "yaşam alanı" arama ve yerleştikleri yerleri "vatanlaştırma" girişimleri de bunun göstergelerinden biri olarak okunabilir. Selçuk Bey'in mirasının en temel ögesi, sözünü etmiş olduğumuz "yerleşme eğilimlerini" de kapsayan, kuşatan, temellendiren ve yönlendiren İslâmlaşma sürecidir.

Bu süreç, Selçukluların sosyolojisi açısından çok temel bir öneme sahiptir. Selçuklu ailesinin yapısını, gelişimini, dönüşümünü ve toplumsal bir yapı haline evrilişini biçimlendirmiş; İslâmî bir temel üzerinde kurulan etnik anlamda çoklu bir toplumun oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu anlamda Selçuk Bey'in en temel sosyo-kültürel mirasının, hem hayatta olduğu sırada hem de daha sonra Selçukluların sosyal, siyasal, ekonomik ve toplumsal yapısını "etkileyen" İslâmlaşma olduğunu söyleyebiliriz. Fakat burada altının önemle çizilmesi gereken bir nokta vardır: Sözünü etmiş olduğumuz İslâmlaşma, İslâm dininin ibadet ve muâmelâtının, bir diğer ifadeyle pratik yaşam üzerindeki etkilerinin Türkler tarafından benimsenmesi (daha doğru bir ifadeyle, bütünüyle benimsenmesi) demek değil, kültürel anlamda İslâm dininin ve Müslümanların Selçuklular üzerindeki çok yönlü etkilerini tarif etmeye üzere kullanılan bir terimdir. Dolayısıyla İslâm salt bir din olarak değil, dünyayı anlama biçimi olarak anlaşılmalı, İslâmlaşmanın kültürel anlamda bir zihniyet değişimine, toplumsal bir dönüşüme işaret ettiği unutulmamalıdır.

bütünüyle yeryüzünden silmek amacıyla hazırladığı büyük bir orduyu Selçuklular üzerine sevk etti.

Sübaşı komutasındaki Gazneli ordusu, Selçuklular karşısında başlangıçta bazı başarılar elde etmeyi başardıysa da, 1038 yılının Mayıs ayında büyük bir hezimete uğradı. Serahs Savaşı olarak bilinen bu savaş sırasında ve bu savaştan önceki süreç içerisinde hantal Gazneli orduları vur-kaç taktiği ile savaşan kıvrak Selçuklu kuvvetleri karşısında nihâî kertede mağlubiyete uğramaktan kurtulamadılar.

Gaznelilerin uğradığı bu yenilgilerin, özellikle Sultan için psikolojik anlamda bir yıkım olduğunu söylemeye gerek yoktur. Sultan Mesud'un korktuğu başına gelmiş; Selçuklular karşısında peş peşe alınan mağlubiyetler, Gazneliler üzerinde, üstesinden gelinmesi pek de kolay olmayan bir başarısızlık duygusu yaratmıştır. Serahs Savaşı'ndan sonra artık iyice kendilerine güvenmeye başlayan ve sahip oldukları güç konusunda belirli bir bilinç düzeyine erişen Selçuklular, daha bağımsız bir tavır sergilemeye başlama noktasında tereddüt etmediler. Nişâbur'a giden Tuğrul Bey burada sultan gibi davranarak *dîvân-ı mezâlîm*de halkın şikayetlerini dinledi.

Dandanakan Savaşı

Serahs Savaşı'ndan sonra Selçuklular ile Gaznelileri hızla "nihâî bir savaşa" sürükleyen süreçte neler yaşandı?

Serahs Savaşı'ndan sonra Selçukluların bağımsız hareket etmeye başladıklarını ifade etmiştik. Onlar artık bağımsızlıklarını elde ettikleri düşüncesiyle hareket ediyor, sosyal ve siyasal faaliyetlerde bulunuyorlardı. Tuğrul Bey Nişâbur'da sultan gibi faaliyet göstererek mezalim mahkemelerine başkanlık ederken, Çağrı Bey de Tâlekân, Fâryâb ve Şâpûrgan taraflarına seferler düzenliyordu. Sultan Mesud tarafından hazmedilmesi mümkün olmayan bu manzara, Gaznelilerin en başından beri engel olmaya çalıştıkları durumdu. Dolayısıyla son bir kez ve bütün imkânlarıyla Selçukluları

durdurmaya çalışacaklardı. Nitekim çalıştılar da... Sultan Mesud, döneminin standartlarının üzerinde olduğu anlaşılan büyük bir ordu ile Selçukluları yok etmek üzere harekete geçti. Takvimler 1039 yılının Mayıs ayını göstermekteydi. İlk çatışmalarda kalabalık Gazneli ordusu karşısında dayanamayan Selçuklular, kısa sürede bozularak çöllere çekilmek zorunda kaldılar.

Selçuklu kuvvetleri ile Gazneli ordusunu kıyaslayacak olursak ortaya çıkan manzara ne olur?

Selçukluların giderek güçlendikleri bir gerçekse de, başta filler olmak üzere, ağır silahlara ve on binlerce askere sahip bulunan Gazneli ordusu, her hâlükârda Selçuklular karşısında açık ara bir üstünlüğe sahipti. Güç açısından muhtemelen aralarında bir kıyas yapmak bile mümkün değildi. Fakat iki ordu arasında yapısal bir fark vardı. Selçuklu ordusu temel anlamda süvari ağırlıklı olup süratli manevra kabiliyetine sahip hafif birliklerden oluşmaktayken, Gazneli ordusu ise güçlü ama hantal, sayıca çok ama yavaştı. Manevra kabiliyeti düşüktü ve çok sayıdaki fil de orduyu iyice yavaşlatmaktaydı.

1039 yılı Mayıs ayında başlayan ve Dandanakan Savaşı'yla sonuçlanan süreçte neler yaşandı?

Öncelikle, Gazneli ordusunun hesapsız gücü karşısında Selçukluların endişelendiklerini belirtelim. Hatta Tuğrul Bey'in de dâhil olduğu ileri gelen birçok Selçuklu beyi geri çekilmenin kendileri için daha doğru olacağı inancındaydılar. Fakat Çağrı Bey'in yönlendirmeleri ve yoğun ısrarları ile geri çekilmek yerine vur-kaç taktiği ile mücadele etmeye karar verdiler. Gazneli ordusuna planlı baskınlar düzenleyerek kayıplar verdirecek, su kuyularını tahrip edip düşman ordusunu susuzlukla dize getireceklerdi. Nitekim çok vakit kaybetmeden planlarını yürürlüğe koydular. Bir yandan süratli bir şekilde kendilerine katılan konar-göçer Türkmenlerle güçlenirken, öte yandan günden güne Gazneli ordusunu eritmeye başladılar. Kuyuların Selçuklu süvarileri tarafından kullanılmaz hale gelme-

sinden dolayı günlerce susuzluk çeken Gazneli Mesud'un askerleri psikolojik anlamda yıkımın eşiğine sürüklenmişlerdi. Fakat şunun da altını çizmek gerekir: Dandanakan Savaşı'ndan önceki uzun sayılabilecek savaş öncesi süreçte Gazneliler her ne kadar çok zor durumlara düşmüşlerse de, zaman zaman Selçuklulara karşı hatırı sayılır başarılar da elde etmiş, onlara önemli kayıplar verdirmeyi başarmışlardır.

Dandanakan Savaşı ne zaman ve nasıl oldu? Savaşın belirleyici unsuru ne olmuştur?

Selçuklular ile Gazneliler arasında yaklaşık bir yıl devam eden yıpratıcı vuruşmalar ve her iki tarafa da önemli kayıplar yaşatan çatışmalara eklenen susuzluğun, savaşın belirleyici unsuru olduğunu söylememiz mümkündür. Şöyle ki: Gazneliler, Merv ve Serahs arasında Selçuklularla kıyasıya savaşırken, muzdarip oldukları susuzluğun üstesinden gelebilmek amacıyla kuyuları bol olan Dandanakan Hisarı'na doğru ilerlemeye başlamış, ancak Selçukluların onlardan önce davranarak kuyuları tahrip etmesi üzerine hayal kırıklığına uğrayarak daha ileride bulunan Merv'e yönelmişlerdi. Bu sırada sürekli tekrarlanan Selçuklu baskınları ordunun düzeninin bozulmasına neden oldu. Dandanakan denilen yerde Selçukluların saldırısına uğrayarak üç gün boyunca devam eden savaşın sonunda açlık, susuzluk, yorgunluk ve fikir ayrılıkları ile iyice tükenen Gazneliler mağlup oldular. Başta Hâcib Beydoğdu olmak üzere, ileri gelen birçok askerinin savaş meydanından kaçmayı tercih etmesi nedeniyle ordunun kanatları aniden çökerek işlevini yitirdi. 23 Mayıs 1040 Cuma günü, meydana Gazneli ordusundan hiçbir eser kalmamıştı. Gazneliler, korkunç bir mağlubiyete uğrarken, Selçukluların eline çok miktarda hazine ve silah geçti.

Dandanakan Savaşı'nın sonuçlarını nasıl değerlendirmek gerekir?

Dandanakan zaferi, Selçukluların Horasan ve Mâverâünnehr bölgelerinden sökülüp atılamayacaklarının göstergesi oldu. Bu

savaşta Gaznelileri çok ağır bir mağlubiyete uğratan Selçuklular, Serahs Savaşı'ndan sonra ilk pratiklerini gerçekleştirdikleri devletlerini kurdular. Horasan ve Mâverâünnehr bölgelerinin egemenliği, daha önce Sâ mânîlerin ve Karahanlıların elinden çıkarak Gaznelilerin eline geçtiği gibi, bu sefer de yeni bir hanedanın, Selçukluların eline geçti. Bölgede yeni bir iktidar yapısı oluşmaya, yeni bir devlet inşâ edilmeye başlandı. Yengikent'ten Cend'e göçen Selçuk Bey'in torunları, Dandanakan zaferinden sonra yüzyılları biçimlendirecek yeni bir devrin tohumlarını attılar. Bu zafer, Selçukluların, varolma haklarını bileklerinin gücüyle elde ettikleri bir dönüm noktası oldu.

Bağımsızlık

Dandanakan Savaşı'ndan sonra Selçukluların ilk girişimi ne oldu?

Dandanakan'da büyük bir zafer kazanan ve yıllardan beri karşılarında varolma savaşı verdikleri düşmanlarını artık kendileri için bir tehlike olmaktan çıkaran Selçuklular, savaşın hemen ardından çatışmaların olduğu meydanda bir çadır ve taht kurarak Tuğrul Bey'i tahta oturtular. Selçuk Bey'in küçük torunu, Türkmenler tarafından "Horasan Sultanı" nâmıyla selamlandı. Bu merasim, bir bakıma, Horasan ve Mâverâünnehr bölgelerinde on yıllardır konar-göçer ve güven duygusundan yoksun tekinsiz bir hayat süren Selçukluların bağımsızlık ilanlarıydı. Nitekim onlar da Türkistan hükümdarlarına ve Abbâsî Halifesi'ne fetihnâmeler göndererek bağımsızlıklarını ilan ettiler.

Hilâfet makamına gönderilen fetihname ne ifade etmekteydi?

Abbâsîler, daha doğrusu Hilâfet kurumunun bizatihi kendisi, Ortaçağ İslâm dünyasında siyasal iktidarlarının meşruiyet kaynağı ya da siyasal meşruiyetin onay makamı olarak önemli bir konuma sahipti. Bundan dolayı Selçukluların bağımsızlık ilanından sonra ortaya koydukları ilk faaliyetlerden biri olarak Bağdat'a fetihnâme gönderip Halife'den onay talebinde bulunmaları son derece anlaşılır

bir husustur. Nitekim Selçuklular, taleplerini meşrulaştırabilmek için, fetihnâmede, tabir yerindeyse, neden “siyasal bir iktidar odağı” olmaları gerektiğini de Bağdat’a bildirmişlerdir. Yürütmüş oldukları mücadelenin neden “haklı bir mücadele olduğunu” Halife’ye anlatmışlar, hükümlerinin kendilerine ait kalıtsal bir hak olduğunu savunmuşlardır.

Selçukluların Abbâsî Halifesi’ne sunmuş oldukları meşruiyet gerekçesi neydi?

Tuğrul Bey’in tahta geçmesi ve sultan olarak tanınmasıyla bağımsız bir siyasal teşekkül haline gelen Selçuklular, Ebû İshak el-Fukâî ile birlikte Abbâsî Halifesi’ne göndermiş oldukları mektupta Gaznelilerin kendilerine yapmış oldukları zulümlerden ve haksızlıklardan bahsetmişler; kendilerininse aksine zulmü kaldırarak adaleti tesis ettiklerini ileri sürmüşlerdir. Öte yandan Gazne sultanlarının atalarının köle olduğunu, kendilerininse “hükümdar soyundan geldiklerini” eklemişler, hiçbir zaman Hilâfet makamına karşı gelmediklerini ve gelmeyeceklerini de belirtmişlerdir. Görüldüğü gibi, Selçukluların mektubunda, adaletin tesisi, hükümdar soyundan gelmenin önemi ve Halife’ye sadık olmak üzere üç temel noktaya vurgu vardır. İlk ikisi klasik Türk siyasetinin de belirleyici unsurları olan bu üç temel nokta, buraya dikkat çekmek isteriz, gerek Emevîler gerekse Abbâsîler döneminde İslâm ülkesindeki siyasal meşruiyetin temel düşünsel kaynaklarına işaret eder.

Selçukluların fetihnâmeler dışında ortaya koymuş oldukları bağımsızlık göstergeleri nelerdir?

Nişâbur merkez olmak üzere devletlerini kuran (1042 yılında Tuğrul Bey adına Rey’de basılmış olup günümüze kadar ulaşan bir sikkeden anlaşıldığı üzere bir süre sonra başkent Rey’e taşınacaktır) Selçuklular, kuruluşu ilan eden fetihnâmelerin yanı sıra sultan ilan ettikleri Tuğrul Bey adına hutbe okutmuşlar, sikke kestirmişler, nevbet çaldırmışlar, yerel hanedanlarla tabiiyyet anlaşmaları yaparak onlardan vergi toplamışlar ve en önemlisi de

(örneğin vezir tayin etmek gibi) devletin bürokratik kurumlarını inşâ etmişlerdir.

Devletin kuruluşunun ardından gerçekleştirilen ilk düzenlemeler neler olmuştur?

Öncelikle şunun altı çizilmelidir ki, Selçuklular, bağımsızlıklarını ilan etmelerinden, yani Dandanakan Savaşı'ndan hemen sonra klasik Türk geleneğine uygun bir biçimde, hâkim olunan ve olunması hesaplanan bölgeleri hanedan üyeleri arasında paylaşmışlar ve fetih girişimleri bu çerçevede başlamıştır. Söz konusu paylaşım programı dâhilinde, Sultan Tuğrul Bey, devlet merkezi ilan edilen Nişâbur'u ve batıya doğru fethedilecek bölgeleri kendisi almış; devletin kuruluşunda en az kendisi kadar emeği geçen Çağrı Bey'e de Merv merkez olmak üzere Serahs ve Belh de dâhil Gazne'ye kadar uzanan bölgeleri vermiştir. Öte yandan Yabgu unvanını koruyan İnanç (Musa) Bey'e de merkez Herat olmak üzere Büst, İsfizar ve Sistan'a kadar uzanan bölgeler düşmüştür. Çağrı Bey ile İnanç Bey'e kendi adlarına hutbe okutmak, sikke kesmek ve üç kez olmak koşuluyla nevbet çaldırmak (Sultan beş kez çaldırırdı) hakları tanınarak muhtariyet verilmiş, ancak Kuhistan bölgesine gönderilen İbrahim Yınal ile Gürgan ve Damgan bölgelerinin kontrolü için atanan Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış'a belki bir tür "valilik" şeklinde görülebilecek "merkeze tam bağımlı bir idari statü" verilmiştir. Sultan, töresel hukukun köklü normlarından dolayı önemli ölçüde muhtar idari yapılanmalar kurmalarına göz yumulan büyük beyler ve tam bağımlı atanmış beyler tarafından başlatılan ilk Selçuklu fetihleri, sözünü etmiş olduğumuz bu bölgelerde adı geçen beyler tarafından kurulan çekirdek birimlerin farklı yönlere doğru ilerlemeleri biçiminde organize edilmiştir.

BÜYÜK SELÇUKLU SULTANLARI

Büyük Selçuklu Devleti tarihinde kaç sultan hüküm sürmüştür? Bunlar kimlerdir?

Büyük Selçuklu Devleti tarihinde, Sultan Sancar ile birlikte sona eren “bölgesel güç” durumundan sonra, deyim yerindeyse bağımsızlaşan meliklikleri bir kenara bırakırsak, on hanedan mensubu tahta çıkmıştır. Bunlar, kronolojik bir sıra ile söylersek, Tuğrul Bey, Süleyman b. Çağrı, Alparslan, Melikşah, Mahmud, Berkyaruk, Muhammed Tapar, Mahmud ve Sancar ile onun esareti döneminde hükümdarlık yapan Süleymanşah b. Muhammed ile Mahmud b. Arslan Han’dır. Bu hükümdarlar içerisinde, gerek hâkimiyet dönemleri gerek siyasal faaliyetleri açısından altı tanesi ön plana çıkar.

Tuğrul Bey

Çağrı Bey ile olan liderlik ilişkisi içerisinde Tuğrul Bey’in konumu nasıl tarif edilebilir?

Tuğrul Bey, Selçuk Bey’in oğlu olup Cend bölgesindeki cihâd eylemleri sırasında şehit olan Mikâil’in iki oğlundan biridir. Dede-leri Selçuk Bey’in vefatından sonra ağabeyi Çağrı Bey ile birlikte Selçukluların ana gövdesinin idaresini üstlenmiştir. İki kardeş Mâverâünnehr bölgesinde amcaları Arslan Yabgu’dan bağımsız olarak siyasal faaliyetlerde bulunmuşlar, yanlarındaki Oğuzlar ile birlikte 1040 yılına kadar zorlu bir varolma mücadelesi içinde olmuşlardır. Selçuklu Devleti’nin kuruluşuna kadar geçen bu süre içerisinde iki kardeş birlikte hareket etmiş; Çağrı Bey, yaşça kendisinden küçük olmasına rağmen liderlik noktasında Tuğrul

Bey'in öne çıkmasına muhalif olmak bir tarafa, bu konuda kendisine destek olmuştur.

Tuğrul Bey, her zaman ağabeyinin hürmet ve sadakatine mazhar olmuştur. Karahanlılar tarafından esir alındığında Çağrı Bey tarafından kurtarılmış, Dandanakan Savaşı'ndan sonra da denilebilir ki onun desteğiyle sultan ilan edilmiştir. Bununla birlikte iki kardeş arasındaki ilişkinin mahiyeti üzerine söz söylemek çok da kolay değildir. Çünkü iki kardeş arasındaki ilişkiler, bir tâbi-metbû ilişkisinden ziyade bir tür ortaklık ilişkisidir. Özellikle Selçukluların kuruluş döneminde kazanılan savaşların ve elde edilen zaferlerin neredeyse bütünüyle Çağrı Bey'in askerî dehasının bir ürünü olduğunu düşündüğümüzde, tam da bundan dolayı, Selçukluların erken dönemindeki liderlik yapısını bir tür "ikili liderlik" olarak görmek isteyen kimi araştırmacıların yaklaşımlarının anlaşılır olduğunu görürüz.

Bu çerçeveden bakıldığında Çağrı Bey'in askerî lider, Tuğrul Bey'in de siyasi lider konumunda olduğunu düşünebiliriz. Fakat son tahlilde, iki kardeş arasındaki kişisel ilişki bütünüyle aydınlatılmış olmadığı için her yönüne vâkıf olmamız bütünüyle mümkün değilse de, daha açık bir söylemle, ikisi arasında yapılmış olması muhtemel bir ahitleşmeden ya da bizim bilemediğimiz başka bir nedenden dolayı da olsa, sultanın Tuğrul Bey olmasından da açıkça görüleceği üzere, iktidar terazisinin küçük kardeşin tarafına bakan yönü daha ağırdı. Bunun nedeni konusunda kesin bir şey söylemek mümkün değilse de, en muhtemel neden, Tuğrul Bey'in bir varisinin olmaması, dolayısıyla saltanatın doğal olarak Çağrı Bey'in soyundan gelecek olan hanedan mensupları üzerinden devam edecek olmasıdır.

Tuğrul Bey'in saltanatı dönemindeki ilk faaliyetleri nelerdir?

Tuğrul Bey tahta oturduğu zaman ilk iş olarak kurumsallaşmaya dönük faaliyetler içerisinde olmuştur. Bu çerçevede, örneğin ilk vezirin atanması, başta para basmak olmak üzere siyasal egemenliğin semboller üzerinden simgeselleştirilmesi, bölgede egemenlik

süren siyasal yapılanmalarla ilişki kurulması ve fethedilen yerlere merkeze bağlı valilerin tayin edilmesi gibi adımlarla bürokratik kurumların temelleri atılmıştır. Yine Rey'deki eski hükümdarlık sarayını yıkarak kendisi için bir saray inşâ ettiren Sultan, bu şekilde devletin merkezileşmesi yolundaki ilk adımlardan birini daha atmıştır. Öte yandan Dandanakan Savaşı'ndan sonra yapılan "iş bölümü" doğrultusunda fetih hareketleri hızlanmış, Selçukluların hâkimiyet alanları hızla genişlemeye başlamıştır. Doğu'da Gazneli ve Karahanlı kalıntılarını silerek Belh ve güneyde de Buveyhî iktidarını parçalayarak Kirman bölgelerine kadar yayılan Selçuklu birlikleri, bir yandan kuzeyde Şah Melik'i saf dışı bırakıp Harezm bölgesini işgal ederken, diğer yandan da Anadolu içlerine doğru sokulmaya başlamıştır. Ayrıca Tuğrul Bey'in erken sultanlık dönemlerindeki faaliyetlerinden biri de, Selçukluların günden güne güç kazanmaları ile Türkmenler için bir çekim merkezi haline gelmeleri, bunun sonucunda da yoğun bir göç ve katılımı karşı karşıya kalmalarının sonucunda yeni gelen yoğun Türkmen kitlelerine yurt bulma, onları sevk, iskan ve idare etme çabalarıdır.

Türkistan'dan gelen yoğun Türkmen nüfusunun yeni bir siyasal yapılanma olan Selçukluların toplumsal yapısına entegrasyonunda yaşanan sorunları aşabilmek için Tuğrul Bey ne tür girişimlerde bulundu?

Henüz yeni kurulmuş bir devlet olarak Selçukluların hâkimiyet kurdukları alanlarda kökleşmiş bir idari yapılanma inşâ etme süreçleri tamamlanmamışken, Horasan'a akan yoğun konar-göçer nüfusun iskân edilmesinin başlı başına bir sorun teşkil ettiğine kuşku yoktur. Nitekim Abbâsî Halifesi Kâim Biemrillâh'ın, gönderdiği elçiler vasıtasıyla, İslâm ülkelerine gelen Oğuzların Müslümanlara büyük zarar verdiklerini, bundan dolayı da bunların istilasının önüne geçilmesi arzusunun Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e iletildiğini biliyoruz.

Daha önce Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine akınlarda bulunan Türkmenlerin bu bölgelerdeki faaliyetlerinin el-Cezire

bölgesindeki Müslümanları rahatsız ettiği, Selçukluların kontrolü dışında gelişen bu akınların bölgede yaşayanları huzursuz ettiği ve Diyarbekir Mervânî emirinin de Sultan'a elçi göndererek bu durumdan rahatsızlığını bildirip ondan bir çözüm üretilmesini istediği biliniyor. Buna karşılık Sultan da Mervânî emirine gönderdiği mektupta "konar-göçer Türkmenlerin gaza ve cihâd noktasında kullanılmasını" önererek artık bölgede zorunlu hale gelmiş olan "ortak yaşamın" kaçınılmazlığına işaret etmiştir. Ayrıca batı yönünde kendi başına hareket eden Türkmenlerin yanında, Kutalmış ve İbrahim Yınal gibi beylerin kumandasındaki Selçuklu birlikleri, 1045 ile 1050 yılları arasında Gürcü, Ermeni ve Rumlardan oluşan Bizans kuvvetlerini mağlup ederek Bizans İmparatorluğu'nun bölgedeki egemenliğine büyük bir darbe indirmişlerdir.

Selçuklu yayılmasının İslâm dünyasında ilk etapta muayyen bir "istila" korkusu ürettiği ve bu korkunun Sultan'ın girişimleri ile kısmen bertaraf edildiği söylenebilir. Peki Bizans İmparatorluğu'na ait olan Doğu Anadolu bölgesindeki Selçuklu faaliyetlerinin Bizanslılar tarafındaki yansıması nasıl olmuştur?

Selçuklu birlikleri ile mücadele etmek ve onları durdurmak amacıyla görevlendirilen yerel Bizans birliklerinden, Selçuklu yayılmasının, Bizanslılar tarafından ilk etapta yerel kuvvetlerle aşılabilecek bir sorun olarak algılandığı ya da Balkanlar'daki Peçenek baskısı ve iç sorunlardan dolayı İmparator'un Doğu Anadolu'yu öncelikli mesele olarak görmediği sonucuna varabiliriz. Fakat nihâî kerte bir mücadele yapıldığını görmezden gelemeyiz. Bizanslılar, Selçuklu ilerleyişine karşı direndiler. Bölgedeki kale ve şehirler kısa aralıklarla karşılıklı olarak el değiştirdi ve Bizans ile Selçuklu arasındaki mücadele 1050 yılına kadar devam etti. Nihayetinde Bizans İmparatoru'nun talebi ve Mervânî Emiri Nasruddevle'nin aracılığı ile taraflar arasında pek de kalıcı olmayacak bir anlaşma yapıldı.

Tuğrul Bey, Bağdat seferi hariç tutulursa batı yönünde kaç sefer yaptı? Bu seferler hangi amaçlarla gerçekleştirilmiştir?

Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, 1054 yılında Anadolu'ya gerçekleştirdiği ve Kafkaslar'a kadar uzandığı ilk seferin dışında, batı yönünde iki sefer daha yapmıştır. Bu seferlerin nedeni, Sultan'ın Bağdat'a gitmesinden sonra, bu seferin nedenlerinden de biri olan Türk asıllı despot şehir komutanı Arslan Besâsirî'nin şehirden kaçarak Kuzey Irak ve el-Cezire bölgelerinde karışıklıklar çıkarması, yerel idarecileri Selçuklular aleyhine kışkırtması ve buralardaki Sünnî-Şiî çatışmalarını tetiklemesidir. 1057 yılında Sincar yakınlarında Kutalmış önderliğindeki Selçuklu birliklerinin, Arslan Besâsirî tarafından organize edilen Şiî cephe tarafından mağlup edilmesi üzerine gerçekleştirilen ilk sefer, Besâsirî'nin Mısır'a kaçması, Kuzey Irak'ın Şiîlerden temizlenmesi ve itaatten çıkan Diyarbekir Mervânî Emirliği'nin yeniden kontrol altına alınması ile sonuçlanmıştır. İkinci sefer bir yıl sonra gerçekleştirilmiştir. Sultan'ın Bağdat'a dönmesi üzerine, 1058 yılında kaçmış olduğu Mısır'dan geri gelen Besâsirî yine Kuzey Irak'ta karışıklıklar çıkarmış, ikinci kez harekete geçen Tuğrul Bey, Besâsirî ile müttefiklerini Nusaybin bölgesine kadar takip etmiştir. Her iki sefer de Kuzey Irak, Güneydoğu Anadolu ve el-Cezire bölgelerinin kontrol ve güvenliğinin sağlanması amacıyla taşımaktadır ve büyük ölçüde başarıya da ulaşmışlardır.

Tuğrul Bey'in kısa zamanda geniş alanlara uzanan fetihlerle birlikte kudretli bir hükümdar haline gelmesinin, egemenlik kurumunun iç dinamikleri sayılabilecek hanedan üyeleri üzerindeki yansıması neydi? Bütün hanedan mensupları, örneğin Çağrı Bey, Sultan'ın hükümranlığını kabul ediyor ve onun hâkimiyetine boyun eğiyor muydu?

Öncelikle altını çizelim ki, feodal bir yapıya sahip olan tüm topluluklarda olduğu gibi, iktidarın merkezileşme eğilimleri içine girdiği nokta siyasal anlamda krize neden olur. Süreç Selçuklular da da bu şekilde işlemiştir. Sultan Tuğrul Bey'in başkenti Rey'e naklederek burada kurumsal anlamda birtakım adımlar atması

cihan hâkimiyeti olma yolunda büyük adımlar atmaya başlamış olması da bunun en bariz delilidir.

Alparslan

Sultan Alparslan ne zaman ve nasıl tahta oturdu? Hanedan içerisinde onun sultan olmasına nasıl tepki gösterildi?

Sultan Tuğrul Bey vefat ettiği zaman Vezir Amidülmülk Kunderüf onun veliaht ilan ettiği Süleyman'ı Rey'de tahta oturtmuş, ancak başta Alparslan olmak üzere diğer hanedan üyeleri bu duruma karşı çıkmışlardı. Bazı emirler sultan kabul ettikleri Alparslan adına hutbe okuturken, daha Tuğrul Bey'in sağlığında isyan etmiş olan Kutalmış da Kasım 1063'te saltanatını ilan etmiş ve süratli bir şekilde hareket ettiği Girdkûh'tan Rey'e gelerek şehri kuşatmıştı bile. Bu durum karşısında paniğe kapılan Amidülmülk, Alparslan'ın saltanatını kabul ederek onun adına hutbe okuttu. 1063 yılının sonunda Damegan civarında Kutalmış ile Alparslan arasında meydana gelen savaşta Alparslan'ın birlikleri rakiplerini mağlup ettiler. İsyan katılan Kutalmış savaş meydanından kaçarken bir rivayete göre atından düşerek ölmüş, kardeşi Resul Tekin ise esir edildikten sonra yeni sultan tarafından affedilmişti. Öte yandan Sultan Alparslan'ın kardeşi olup Kirman'da bulunan Kavûrd da bu sırada İsfahan'a gelmiş, Alparslan'ın duruma hâkim olduğunu görerek geri dönüp yeni sultan adına hutbe okutmuştur.

Sultan Alparslan'ın Selçuklu tahtına çıkışı, Selçukluların erken dönemindeki saltanat ve egemenlik anlayışları açısından nasıl değerlendirilebilir?

Onun Selçuklu tahtına çıkışı, egemenlik olgusunun Türkler tarafından algılanma biçiminin de ilgi çekici bir örneğini oluşturması açısından önemlidir. Çünkü Alparslan'ın tahta çıkış şekli, Selçuklu Devleti'nin kurucusu olan Sultan Tuğrul Bey'in inşa etmeye çalıştığı merkezi otoritenin, daha doğrusu onun tarafından ortaya

konulan iktidarı kurumsallaştırmaya dönük girişimlerin, geleneksel feodal nitelikli egemenlik ilişkilerini çözmeyi başaramadığını açık bir biçimde ortaya koymuştur. Bütün devletleşme pratiklerine rağmen, hanedan üyelerinin hepsinin ülkeyi yönetme talebinde bulunmaya hakları vardır. Egemenlik, güç ve gücü kullanma biçimleri ile ilişkilidir ve muayyen ilkelerle sistematize edilmiş bir iktidar anlayışı yoktur.

Sultan Alparslan'ın saltanat tahtındaki ilk faaliyetleri hangi siyasal çerçeve içerisinde gerçekleştirilmiştir?

Rey'de tahta oturan Alparslan, saltanatına dönük tehlikelerin üstesinden geldikten sonra ilk iş olarak Tuğrul Bey'in veziri Amidülmülk'ü azlederek yerine Nizâmülmülk'ü tayin etmiş, Tuğrul Bey'in eşi Seyyide Hatun'u da Bağdat'a geri gönderip Halife'den kendisi adına hutbe okutmasını istemiştir. 1064 yılı Nisan ayında Bağdat'ta Sultan Alparslan adına okunan hutbelerle birlikte yeni sultanın meşruiyeti Hilâfet makamı tarafından onaylanmıştır. Sultan'ın bu ilk faaliyetlerinden de açıkça görüldüğü gibi, kendisi ilk olarak egemenliğini tesis etmiş ve buna dönük tehlikelerin üstesinden gelmiş, faaliyetlerini bu siyasal çerçeve içerisinde ortaya koymuştur. Ülke içindeki durumu bu şekilde bütünüyle kontrol altına aldıktan sonra da Kafkasya ve Doğu Anadolu seferine çıkıp fetih hareketlerine girişmiştir.

Sultan Alparslan'ın Kafkasya ve Doğu Anadolu seferi sırasında neler yapıldı, bu sefer sonucunda ne elde edildi?

İktidarı bütünüyle ele geçirdikten sonra Azerbaycan üzerine yürüyen Sultan Alparslan, 1064 yılının Şubat ayında geldiği Nahcivan'da ordusunu iki kola ayırdı. Kendisinin başında bulunduğu kol kuzeye doğru ilerleyerek Arran'da bulunan Ermeni Bizans idarecisi Gagik ile bir anlaşma yapıp Gürcistan'da, Tiflis ile Çoruh arasındaki bölgelerde önemli fetihlerde bulunurken, Şehzade Melikşah ile Vezir Nizâmülmülk idaresi altındaki diğer kol da Anadolu'ya girdi. Kars ve Ani bölgeleri ele geçirildi. Sultan

Alparslan'ın da kuzeyden gelerek iltihak ettiği Selçuklu birlikleri tarafından Ağustos ayında ele geçirilen ve bir müddet sonra Şeddâdî Emiri Menuçih'r'in idaresine verilecek olan Ani'de güçlü bir garnizon tesis edilip burayı idare edecek bir emir tayin edildi.

Anadolu ve Kafkasya'da yapılan fetihler, Ani'nin fethiyle taçlanmış ve fetihnâmelerle başta Abbâsî Halifesi olmak üzere bütün Müslüman hükümdarlara bildirilmişti. Abbâsî Halifesi bu fetih münasebetiyle Selçuklu sultanına "Ebû'l-Feth" (fethin babası) unvanını verdi. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Sultan'ın gerçekleştirmiş olduğu bu ilk fetihler, yeni idarenin rüştünü ispatlaması anlamına geliyor, Halife'nin sultan için uygun gördüğü unvan da bu duruma işaret ediyordu. Bu ilk fetih faaliyetleri sırasında Gürcistan bölgesine kadar uzanan ve devletin sınırlarını genişleten Sultan Alparslan, 1067 yılında çıkacağı ikinci Kafkasya seferi sırasında bölgede yine fetihlerde bulunacak, geri dönüşü fırsat bilerek Gürcüler tarafından alınmış olan şehir ve kaleler yeniden ele geçirilip bölgede Gence Emiri II. Fazlun'un idaresinde Selçuklulara bağımlı bir yerel beylik oluşturulacaktı.

Sultan'ın Doğu Anadolu ve Kafkasya seferinden dönmesinden sonra Kirman bölgesinde hüküm süren Kâvurd Bey'in isyana kalkıştığı biliniyor. Bu isyan hareketi ve Kâvurd'un Selçuklu tahtı üzerindeki iddiaları ile buna dönük faaliyetleri hakkında neler söylenebilir?

Tuğrul Bey'in vefatından sonra kısa süreli bir isyan girişiminde bulunmuş olsa da daha sonra davasından vazgeçmiş olan Kâvurd Bey, 1048 yılından beri Kirman bölgesine yapılmakta olan akınları sevk ve idare etmekte, bölgede bulunan şehir ve kalelerin alınmasında öncü bir rol oynamaktaydı. Bölgede Buveyhî hâkimiyeti karşısında başarılı bir mücadele vererek onların etkinliğini sona erdirmiş, Güney Kirman'da bulunan asi ve kontrolsüz Kufs kabilesini kontrol altına aldıktan sonra ele geçirdiği Hürmüz'ün emirinin gemileri ile yaptığı deniz aşırı seferlerle Amman bölgesine Selçuklu otoritesini taşımıştı. Bundan dolayı Kirman bölgesinde çok güçlüy-

dü ve gündün güne de gücünü artırmaktaydı. Nitekim Şebankâre ve Şiraz taraflarını da ele geçirmiş, Kirman bölgesinin tamamında son derece güçlü bir idare kurmuştu. Fakat onun genişleme siyaseti izlemesi, Büyük Selçuklu sarayında rahatsızlık uyandırmaya başlamıştı. Sürekli olarak merkezileşme ve kurumsallaşma eğilimleri gösteren bir devletin, devlet öncesi dönemin feodal geleneklerine ve çok parçalı siyaset sahnesine tahammülü olamazdı.

Sultan Alparslan, kardeşini kontrol ve itaat altına almak üzere Kirman bölgesine hareket etti. 1065 yılının başında geldiği Şiraz'da bulunduğu sırada kardeşinin kendisinden af dilemesi üzerine onu affederek kuzey (Üstyurt ve Mangışlak) seferine çıktı. Buna rağmen Kâvurd Bey, bu seferden dönmesinden sonra yeniden isyan edecekti. Çünkü Sultan, sefer sırasında Merv'de iken bir Karahanlı prensesi olan Terken Hatun ile evlendirdiği oğlu Melikşah'ı sefer dönüşünde 1066 yılı Temmuz ayında Nişâbur yakınlarında veliaht ilan edecek; onun veliahtlığını kabul etmeyen Kâvurd da yeniden isyan edecek, kendi adına hutbe okutup sikke kestirerek merkezî Selçuklu otoritesini tanımadığını ilan edecekti. Melikşah'ın veliaht ilan edilmesinden bir yıl sonra karşı karşıya gelen iki kardeş arasındaki soğukluk son bulacak ve Sultan kardeşini bir kez daha affetme konusunda tereddüt etmeyecekti. Yine de Kâvurd Bey hiçbir zaman iddialarından vazgeçmeyecek, hatta Sultan Alparslan'ın ordusunda görev yapan birçok üst rütbeli askeri yanına çekerek ağabeyinin iktidarını sona erdirme emelini hep taşıyacaktı. Nitekim 1067 ve 1068-1069 yıllarında gerçekleştirdiği isyanlar, onun bir türlü bitmeyen saltanat emelinin açık göstergeleri olarak Selçuklu tarihinin sayfalarındaki yerini almıştır.

Sultan Alparslan'ın Kâvurd Bey'i affettikten sonra çıktığı kuzey seferi hakkında bilgi verir misiniz?

1065 yılında Şiraz'da kendisinden af dileyen asi kardeşini affeden Sultan Alparslan, Şiraz'dan hareketle Merv'e giderek burada oğlu Melikşah'ı Karahanlı prenseslerinden biri olan Terken Hatun'la ve diğer oğlu Arslan Şah'ı da Gazneli prenseslerinden biriyle evlen-

dirdi. Dillere destan düğünlerin ardından oğlu Melikşah'ı veliaht ilan etti ve Ceyhun'u geçip Hazar Denizi kıyılarındaki Üstyurt ve Mangışlak taraflarına yürüdü. Adı geçen bölgelerde akınlar düzenleyerek buradaki Türkmen ve Kıpçakları kontrol altına alan Sultan Alparslan, sefer sırasında ata yurdu Cend'e de uğrayarak dedesi Selçuk Bey'in mezarını ziyaret etti ve 1066 yılının Mayıs ayında Gürgenç üzerinden Merv'e geri döndü.

Selçuklu beyleri Sultan Alparslan devrinde Anadolu'da hangi faaliyetlerde bulundular?

Sultan Alparslan'ın Kâvurd Bey ile sürdürdüğü hâkimiyet mücadelesi ve Hazar boylarına sefer düzenlediği döneme tekâbül eden 1065-1066 yıllarında el-Cezire bölgesine başarılı akınlar yapan Salâr-ı Horasan'ın Mervânî Emiri Nizâmeddin tarafından hile ile öldürülmesinden bir yıl sonra bölgeye yeniden akınlar düzenleyen Türkmenlerin başında Gümüştekin, Afşin ve Ahmedşah gibi beyler bulunuyordu. Bu beylerin idaresi altında bulunan Türkmenler, el-Cezire bölgesinde düzenledikleri akınlar sırasında Bizans kuvvetleri ve yerel beylerle başarılı mücadeleler yaparak Adıyaman bölgesine kadar ilerlediler. Daha sonra yanlarında bol miktarda ganimetle birlikte ana hareket üsleri olan Ahlat'a döndüler. Fakat burada adı geçen beyler arasında anlaşmazlık çıktı. Bu anlaşmazlık sırasında Gümüştekin'i öldüren Afşin, Sultan'ın kendisini cezalandıracağı korkusuyla Fırat'ı geçerek Bizans topraklarında akınlara girişti. Malatya bölgesinde gerçekleştirdiği akınlarda zaman zaman başarılar elde etse de, güçlü Bizans birlikleri karşısında tutunamayarak buradan Kayseri'ye yürüdü ve şehri ele geçirdi. Karaman bölgesine akınlar düzenleyerek yağmalarda bulundu ve bu akınlar sırasında külliyetli miktarda ganimet elde etti. Daha sonra Adana ve Seyhan bölgelerinde de akınlar düzenleyip Türkmen birliklerinin hareket üslerinden biri olan Halep'e döndü. Sultan'ın kendisini affettiğini bildiren mektubu eline ulaştığında, Hanoğlu Harun ile birlikte, bir yıl önce bir başka Türkmen topluluğu tarafından

tahrip edilmiş olan Antakya bölgesine saldırmış ve buradan bol miktarda ganimet elde etmişti.

1069 yılında Bizans topraklarına geniş çaplı bir Türkmen akını daha yapıldı. Sultan tarafından bizzat sultanın eniştesi olup Bizans İmparatorluğu'na sığınan El-Basan'ın takip edilerek ele geçirilmesi ile görevlendirilen ve Kapadokya üzerinden Afyon, Uşak ve Denizli yoluyla ilerleyip İstanbul Boğazı'na kadar gelerek burada İmparator'dan El-Basan'ın teslimini istemesine rağmen istediğini elde edemeyip Halep'e geri dönen Afşin'in de katıldığı bu büyük akın, Afşin'in yanında Sanduk, Ahmedşah, Türkmân ve Dilmaçoğlu Mehmed gibi meşhur Türkmen beylerinin idaresinde düzenlendi. Fakat son beş yıldan beri düzenlenen Türkmen saldırıları karşısında artık sessiz kalmayan Bizans İmparatoru harekete geçmiş ve Fırat'a kadar gelmişti. Amacı, Türkmenleri Fırat Nehri'nin doğu yakasına doğru sürerek merkezî üslerini ele geçirmektir.

Türkmenlerin Anadolu'daki hızlı ilerleyişi karşısında Bizans yönetiminin tutumu ne olmuştur?

Bizans İmparatorluğu'nun, Selçuklular döneminde artık organize yıpratma faaliyetlerine dönüşen ve Bizanslıların Anadolu'daki egemenliklerini paramparça eden Türkmen akınlarının üstesinden ilk etapta yerel idareciler ve uç bölgelerde görev yapan askerî birliklerle gelebileceklerini hesap ettiklerini, bundan dolayı da söz konusu akınlara dönük ilk faaliyetlerini bu çerçevede geliştirdiklerini ifade etmiştik. Fakat süreç, Bizanslıların tasarladığı gibi gelişmedi.

Karşılarına çıkan yerel birlikleri ve uç komutanlarını darma-dağın eden Türkmenlerin devletin geleceği için büyük bir tehlike olduğunun anlaşılması üzerine Bizans tahtına çıkarılan savaş tecrübesine sahip ünlü asker Romenos Diogenes derhal hazırlıklara başladı. Başta kendi memleketi olan Kapadokya olmak üzere ülkenin dört bir yanından asker topladıktan sonra Trakya'da yaşayan Türk soylu Peçenek ve Uzlardan teşkil edilen askerî birlikleri ordusuna dâhil eden ve en sonunda da devasa ordusunu Norman ve Frank kökenli paralı askerlerle takviye eden yeni imparator, 1068 yılının

KRONOLOJİ

- 961 Selçukluların atası Selçuk Bey'in, Yabgu'ya başkaldırarak obasıyla birlikte Cend'e gelmesi.
- 985/986 Selçukluların, Sâmânîler tarafından Buhara yakınlarında bulunan Nur kasabası civarında yerleştirilmesi.
- 1007 Selçuk Bey'in vefâtı.
- 1025 Arslan Yabgu'nun Gazneli Mahmud tarafından esir alınarak hapsedilmesi.
- 1032 Arslan Yabgu'nun esir olarak tutulduğu Kalincar Kalesi'nde vefât etmesi.
- 1035 Selçukluların, Sultan Mahmud tarafından üzerlerine gönderilen Hâcib Beydoğdu komutasındaki Gazneli ordusunu Nesâ Savaşı'nda mağlup etmeleri.
- 1038 Selçukluların Sübaşı komutasındaki Gazneli ordusunu Serahs Savaşı'nda bir kez daha mağlup etmeleri.
- 1038 Abbâsî Halifesi tarafından Selçuklulara ilk kez elçi gönderilmesi.
- 1038 Tuğrul Bey adına Nişâbur'da hutbe okunması.
- 1040 Dandanakan Savaşı.
- 1041/1042 Abbâsî Halifesi Kâim Biemrillâh'ın Mâverdî'yi elçi olarak Selçuklulara göndermesi.
- 1042/1043 İbrahim Yınal tarafından Bağdat'a elçi gönderilmesi.
- 1043 Sultan Tuğrul Bey'in Halife'ye elçi göndermesi.
- 1043/1044 Tuğrul Bey'in, kestirdiği sikkelerde ilk kez Sultan unvanını kullanması.
- 1044 Abbâsî Halifesi'nin Tuğrul Bey'e elçi gönderip Arap emirlerinin hâkimiyet sahalarına girilmemesi, Hilafet

makamına bağlılığın devam ettirilmesi, toplanan vergilerin Bağdat'a gönderilmesi ve Müslüman olmayanların idareci olarak görevlendirilmemesi gibi isteklerde bulunulması.

- 1045 Abbâsî Halifesi'nin Sultan'a elçi gönderip Bağdat'a davet etmesi.
- 1050 İbrahim Yınal'ın ilk isyanı.
- 1054 Tuğrul Bey'in Anadolu seferine çıkması.
- 1054 Tuğrul Bey'in Bağdat'a hareket ettiğini bir mektupla Halife'ye bildirmesi.
- 1054/1055 Amidülmülk Kunderî'nin vezirlik makamına getirilmesi.
- 1055 Sultan Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelmesi ve Buveyhî hâkimiyetini sona erdirmesi.
- 1055 İbrahim Yınal'ın ikinci isyanı.
- 1056 Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun'un Halife el-Kâim ile evlendirilmesi.
- 1057 Arslan Besâsirî'nin faaliyetlerinden dolayı Sultan Tuğrul Bey'in Kuzey Irak bölgesine sefere çıkması.
- 1058 Sultan'ın Halife ile ilk kez görüşmesi ve kendisine "Doğu'nun ve Batı'nın Hükümdarı" unvanı verilmesi.
- 1058 Sultan Tuğrul Bey'in Bağdat'tan hareketle bir kez daha Kuzey Irak seferine çıkması, Arslan Besâsirî ile müttefiklerini Nusaybin'e kadar takip etmesi.
- 1058 İbrahim Yınal'ın üçüncü isyanı.
- 1059 Arslan Besâsirî'nin Bağdat'ı ele geçirmesi.
- 1059 İbrahim Yınal'ın yayın kirişi ile boğularak idam edilmesi.
- 1060 Sultan Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelmesi, Arslan Besâsirî'nin yakalanması ve öldürülmesi.

- 1062 Sultan Tuğrul Bey'in Halife'nin kızı Seyyide Hatun ile evlenmesi.
- 1063 Sultan Tuğrul Bey'in vefâtı.
- 1064 Çağrı Bey'in oğlu Alparslan'ın isyan halindeki Kutalmış'ı mağlup ederek sultan olması ve Nizâmülmülk'ü vezâret makamına getirmesi.
- 1064 Sultan Alparslan'ın Batı seferine çıkması, Selçuklu ordularının Anadolu ve Gürcistan'a yürümeleri.
- 1064 Bağdat'ta Sultan Alparslan adına hutbe okunması.
- 1065 Alparslan'ın, Kirman'da saltanat davası güden kardeşi Kâvurd Bey'in Sultan'ın huzuruna çıkarak af dilemesi.
- 1065 Sultan'ın Üst Yurt ve Mangışlak seferine çıkması.
- 1066 Sultan Alparslan'ın, dedesi Selçuk Bey'in Cend'de bulunan mezarını ziyaret etmesi.
- 1066 Alparslan'ın Nişâbur'da oğlu Melikşah'ı veliaht ilan etmesi.
- 1067 Sultan Alparslan'ın ikinci kez Kafkasya seferine çıkması.
- 1067 Kâvurd Bey'in ikinci kez isyan etmesi.
- 1067 Nizâmülmülk tarafından Bağdat'ta ilk Nizâmiye Medresesi'nin açılması.
- 1068 Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in Anadolu'ya ilk seferi.
- 1068 Kâvurd Bey'in üçüncü kez isyan etmesi.
- 1070 Sultan Alparslan'ın Mısır seferine çıkması.
- 1071 Bizans elçilerinin Sultan Alparslan'a gelerek Doğu Anadolu'da ele geçirilmiş olan şehir ve kalelerin Bizanslılara iade edilmesini talep etmesi.
- 1071 Malazgirt Savaşı.
- 1072 Sultan Alparslan'ın kızı Sefra Hatun'un Halife'nin oğlu ile evlendirmesi.